

Čeština v pohledu synchronním a diachronním

*Stoleté kořeny
Ústavu pro jazyk český*

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ
JANA HOFFMANNOVÁ
JANA KLÍMOVÁ
(eds.)

KAROLINUM

Čeština v pohledu synchronním a diachronním

*Stoleté kořeny
Ústavu pro jazyk český*

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ
JANA HOFFMANNOVÁ
JANA KLÍMOVÁ
(eds.)

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2012

Recenzovali: prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc.
prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Čeština v pohledu synchronním a diachronním : stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český / [k vydání připravily Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová, Jana Klímová]. – Vyd. 1. – Praha : Karolinum 2012
Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze
ISBN 978-80-246-2121-0

001.89:061 * 81¹1 * 80(=162.3)+908(437.3) * 811.162.3 * 81⁰ * (437.3)
– Ústav pro jazyk český (Akademie věd ČR)
– vědecké ústavy – Česko – 20.–21. stol.
– lingvistika – Česko
– bohemistiká – Česko
– čeština
– vývoj jazyka
– jubilejní publikace

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

© Univerzita Karlova v Praze, 2012
Text © Světla Čmejrková (†), Jana Hoffmannová, Jana Klímová (eds.), 2012

ISBN 978-80-246-2121-0

Obsah

Úvodem	11
1. Ohlédnutí za minulostí ÚJČ (Návraty ke kořenům)	13
VĚRA DVOŘÁČKOVÁ: K počátkům institucionalizace českého jazykovědného bádání	15
LUDMILA UHLÍŘOVÁ: Kancelář Slovníku jazyka českého a <i>Naše řeč</i> : osobnosti, souvislosti	21
RUDOLF ŠRÁMEK: Hovory o proprietech a o onomastice	27
MILOSLAVA KNAPPOVÁ: K vývoji standardizace repertoáru rodných / křestních jmen v českých zemích ve 20. století	35
ROTISSLAV KOCOUREK: Slovo k jazykovědnému studiu terminologie	41
JAROSLAVA HLAVSOVÁ: Diachronie a synchronie v historii české dialektologie	49
PETR KARLÍK – JARMILA PANEVOVÁ: České syntaktické bádání od Šmilauera po dnešek očima Prahy a Brna	55
EVA HAJIČOVÁ – BARBORA HLADKÁ: Od kořenů ke stromům: příběh anotovaných korpusů češtiny	61
JAN KRÁLÍK: Kvantitativní lingvistika v Čechách	67
BOHUSLAV HOFFMANN: Umělecká slovesnost a její vědecká reflexe ve <i>Slovu a slovesnosti</i> a v <i>Naší řeči</i> v posledním půlstoletí	73
TERESA DOBRZYŃSKA: Czesi w Warszawie. Inspiracje oraz obszary wspólnych badań w zakresie stylistyki, wersologii i teorii tekstu	83
2. Etymologie	89
HELENA KARLÍKOVÁ: Etymologie a sémantika	91
BOHUMIL VYKYPĚL: Gramatikalizace a etymologie	95
JIŘÍ REJZEK: Nová řešení v české etymologii	99
MARIOLA JAKUBOWICZ: Enancjosemiczny rozwój przymiotnika czeskiego <i>sporý</i>	103
CHRISTINA DEJKOVA: Etymologizování lexika podle věcných okruhů (na příkladu českých názvů ptáků)	111
PAVLA VALČÁKOVÁ: Etymologie některých českých lidových názvů jídel	117
JANA VILLNOW KOMÁRKOVÁ: K původu dvou českých termínů z oblasti textilní produkce	123
VÍT BOČEK: K substituci románských geminát v praslovanštině	129
ALEŠ BÍČAN: Vlastnosti konsonantických kombinací v češtině	135

3. Vývoj jazyka	141	
HANA KREISINGEROVÁ – MARKÉTA PYTLÍKOVÁ: Nejstarší český biblický překlad jako pramen poznání historické češtiny		143
KAREL HÁDEK: Negativní emoce (projevy hněvu) v Dalimilově kronice		149
MARTIN STLUKA: Kolokace v počátcích staročeské prózy		157
MILADA HOMOLKOVÁ: Staročeský překlad <i>Tabuli Mikuláše z Drážďan</i>		163
MARTINA JAMBOROVÁ: Staročeský překlad sbírky nálezů brněnsko-jihlavských		169
PETR NEJEDLÝ: Reflexe prostoru v české slovní zásobě pozdního středověku		173
JOSEF VINTR: Prvotisky staročeského žaltáře		179
MILOSLAVA VAJDLOVÁ: O formování nekmenového deklinačního typu <i>píseň</i> (se zaměřením na období staro- a středněčeské)		185
MARTINA ŠMEJKALOVÁ: Reflexe nehistorického deklinačního typu <i>píseň</i> v dobových gramaticích a učebnicích českého jazyka		191
JIŘÍ KRAUS: Knížky o rádném mluvení a mlčení mistra Albertana, kteréž jest napsal řečí latinskú synu svému, počínají se šťastně		197
ALENA M. ČERNÁ: Daniel Adam z Veleslavína a jeho nomenklátorý		201
JANA VOJTIŠKOVÁ: Jazyková specifika <i>Práv městských Království českého</i> od Pavla Kristiána z Koldína		207
JANA PLESKALOVÁ: Prakticky odborné texty a jejich jazyk v kontextu střední češtiny		213
FRANTIŠEK MARTÍNEK: Co říkají slovníkové a korpusové zdroje o humanistické češtině?		219
PAVEL KOSEK: Slovosled výrazu <i>t'</i> v češtině barokního období		225
TILMAN BERGER: Odkaz Jána Václava Póla dnešku		235
STEFAN MICHAEL NEWERKLA: Čeština ve Vídni na konci 18. století		241
IRINA ABISOGOMJAN: K otázce periodizace dějin české lexikografie doby národního obrození		247
VLADIMÍR KOBLIŽEK: Vývojové tendenze českého slovesa ve světle několika mluvníc češtiny období národního obrození		253
BARBORA HANZOVÁ: Tvorba elektronických edic v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR		259
ALENA M. ČERNÁ – BORIS LEHEČKA: Elektronická příprava a publikace starších českých textů		265
MAREK JANOSIK-BIELSKI: <i>Vokabulář webový</i> – webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny		271
KATEŘINA VOLEKOVÁ: <i>Elektronický slovník staré češtiny</i>		275
BARBORA CHYBOVÁ – ÉVA ZÁHOŘOVÁ: Lexikální databáze <i>MADLA</i> a možnosti jejího využití		279
ŠTĚPÁN ŠIMEK: Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav)		285
4. Dialektologie	289	
JARMILA BACHMANNOVÁ: Jazykovězeměpisný výzkum nářečí metodou korespondenčních anket		291
STANISLAVA KLOFEROVÁ: <i>Český jazykový atlas</i> a čeština		297
MARTINA IREINOVÁ – HANA KONEČNÁ: <i>Český jazykový atlas</i> v datech		303
PAVOL ŽIGO: Prínos <i>Slovanského jazykového atlasu</i> pre súčasnú jazykovedu		307
JANUSZ SIATKOWSKI: Rozrúznenie fonetické a morfológické vrstvy ve <i>Slovanském jazykovom atlase</i>		315

JOŽICA ŠKOFIC: Slovenska geolingvistika danes	321
MILENA ŠIPKOVÁ: Možné typy nářečního slovníku	327
SLAVKA KEREMIDČIEVA: Projekt <i>Bulharský nářeční slovník</i> (hlavní rysy koncepce jeho zpracování)	333
BOGUSŁAW WYDERKA: O <i>Słowniku gwar śląskich</i>	339
ZBYNĚK HOLUB: Současný stav nářečí na severním Hlučínsku jako model, výzva nebo relikt?	345
JERZY SIEROCIU: Problem wariantywności i synonimii w dociekaniach dialektologicznych	351
LIBUŠE ČIŽMÁROVÁ: Dialektologie a <i>Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku</i>	357
5. Lexikologie a lexikografie	363
DIANA SVOBODOVÁ: Variantnost grafických forem anglicismů v češtině z pohledu uživatelů jazyka	365
MIROSŁAW BAŃKO – MILENA HEBAL-JEZERSKA: Proč jazz, nikoliv džez? Harmonie grafické podoby lexému a obsahu – jako jeden z činitelů ovlivňujících adaptaci cizojazyčných přejímek?	371
FRANTIŠEK ČERMÁK: Frazeologie v českých slovnících, lexikografie a lexikon	377
MIECZYSŁAW BALOWSKI: Sémantická relace protikladu ve frazeologických přirovnáních	383
JIŘÍ HASIL: Kam s ní? aneb místo frazeologie ve výuce češtiny pro cizince	389
ALEŠ HORÁK – MILOŠ HUSÁK – KAREL PALA – ADAM RAMBOUSEK: Lexikografické nástroje pro češtinu	395
JINDRA SVĚTLÁ: Lexikální databáze Pralex – nástroj a základna pro výzkum a popis slovní zásoby současné češtiny	403
JINDRA SVĚTLÁ – MARTINA HABROVÁ: Práce s Praledem a struktura hesla v lexikální databázi Pralex	409
MARTA KOUTOVÁ: K exemplifikaci substantiv v lexikální databázi Pralex	415
ALEXANDRA JAROŠOVÁ: <i>Slovník súčasného slovenského jazyka</i> – kodifikačné kontexty a normatívne determinanty	421
DAGMAR ŽÍDKOVÁ: K homonymii v moderních českých výkladových slovnících	429
TADEUSZ PIOTROWSKI: Słowniki mobilne na przykładzie słowników dla czytnika ebooków Kindle	437
ZDENKA TICHÁ: Neologie v oddelení současné lexikologie a lexikografie – výsledky a plány	441
EVA BEKOVÁ: Vícečlenná kompozita v české slovní zásobě 20. století	447
ДИАНА БЛАГОЕВА: Нова обществено-политическа лексика в българския и чешкия език	453
БОЖАНА НИШЕВА: Nová expresivní slovní zásoba (na materiálu českých a bulharských tištěných médií)	459
СИЯ КОЛКОВСКА: Лексикални неологизми в българския език, възникнали чрез отсичане на думи	465
НАДЕЖДА КОСТОВА: Наблюдения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език	469
ЦВЕТЕЛИНА ГЕОРГИЕВА: За някои неологизми от областта на изкуството в края на XX и началото на XXI век (върху материал от българския и чешкия език)	475
ALBENA RANGEOVA – HEDVIKA SIXTOVÁ – NATALIE KALAJDŽIEVOVÁ: Projekt <i>Bulharsko-české slovníkové databáze</i>	481

JANKO BĀČVAROV – MARGARITA MLADENOVA: <i>Malý česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby – problematika a koncepcie</i>	487
---	-----

6. Onomastika 493

MILAN HARVALÍK: Česká onomastická škola po 36 letech.	495
JAROMÍR KRŠKO: Niekoľko poznámok k formantom v onymii	501
PAVEL ŠTĚPÁN: Ke slovotvorným specifikům anoikonymie Čech.	507
ЛИЛИЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА: Топонимията в България през погледа на Константин Иречек (въз основа на книгата му „Пътувания по България“)	513
MIRIAM GIGER: Výber osobných mien v Českej republike a vo Švajčiarsku v 20. storočí a na začiatku 21. storočia	519
YORDANKA TRIFONOVA: Externě podmíněná dynamika bulharského a českého propriálního systému	529
ŽANETA DVOŘÁKOVÁ: Synchronní a diachronní pohledy na literární antroponyma	537
MAREK BOHUŠ: <i>Hrdý Budžes a pilný Čehona</i> – humor ve jménech.	543

7. Gramatika, sémantika, pragmatika 547

GALINA NEŠCIMENKO: Jazyková konkurence a její lingvistická interpretace	549
FRANTIŠEK ŠTÍCHA: Výzkum tvoření slov dříve a dnes	555
IVANA KOLÁŘOVÁ: Univerbizační tendence v pojmenování jevů z oblasti zdravotnictví (na materiálu Českého národního korpusu)	561
MARKUS GIGER: Participální systém češtiny a pozice příčestí minulého činného na -(v)š- v něm	567
FRANÇOIS ESVAN: Užívání vidu v kontextech s adverbii typu <i>často</i> a <i>několikrát</i> : korpusový rozbor	575
JOSEF ŠIMANDL: Morfológie proprieť včera a dnes	583
LUCIE KOPÁČKOVÁ: Posesivní adjektiva na - <i>uv/-in</i> v mluvené češtině – frekvenční analýza PMK	593
MAGDA ŠEVČÍKOVÁ: Predikativum v gramatickém popisu češtiny	597
MARKéta ZIKOVÁ: Není nula jako nula: fonologie nulových koncovek Nsg a Gpl v češtině	603
VERONIKA KOLÁŘOVÁ: Valence dějových substantiv odvozených od sloves s předmětovým genitivem	609
KATEŘINA RYSOVÁ: Možnosti jednotlivých volných slovesných doplnění být obligatorním členem věty	615
KAROLÍNA SKWARSKA: Sémantické diateze v češtině a dalších slovanských jazycích	621
PAVEL PEČENÝ: Několik hypotéz k výzkumu srovávacích konstrukcí s elidovaným členem	629
MOJMÍR DOČEKAL: Reference k druhům	635
MILADA HIRSCHOVÁ: Gramatika v pragmatice a pragmatika v gramatice	641
ANDREY IZOTOV: Illokutní direktivní a závazkově-direktivní slovesa v korpusu	647
OLDŘICH ULIČNÝ: K moderní mluvnici češtiny	657
ZBIGNIEW GREŃ: Návrh komunikační mluvnice češtiny pro Poláky	661
MILAN HRDLÍČKA: O principech výběru mluvnického učiva	665
LUCIE SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ: První „gramatika“ – o osvojování češtiny dítětem	669
HELENA LEHEČKOVÁ: Čeština v Bilingvním afatickém testu	673

8. Stylistika a lingvistika textu	679
STANISLAW GAJDA: Stylistyka czeska a stylistyka powszechna	681
ALENA A. FIDLEROVÁ: Česká rétorika a stylistika kolem poloviny 19. století:	
Styl, stylistika a rétorika u J. Jungmanna a F. M. Klácela	687
SVĚTLA ČMEJKOVÁ: Styl, registr, dialog	697
JANA HOFFMANNOVÁ: Syntaktická stylistika mluvených projevů	707
JAMES WILSON: Opravdu mluví Moravané žijící v Praze obecnou češtinou?	715
PATRICIE KUBÁČKOVÁ: <i>Manžel běžel na úřady</i> . Kalky v mluveném projevu	
první generace českých přistěhovalců v USA	721
OEGA ORGOŇOVÁ – ALENA BOHUNICKÁ: Štylistika a ... mládežnický diskurz	727
JIŘÍ ZEMAN: Prezentace moderních dívek v časopisech pro dospívající dívky	737
ZDENKA HLADKÁ: K rodinné korespondenci	743
LUCIE JÍLKOVÁ: <i>Bilej kůň, žlutej drak</i> : diskurz o autorství	749
ELIŠKA KLEŇHOVÁ: Míšení rysů „mluvenosti“ a „psanosti“	
ve vybraných českých písňových textech	755
MARCELA GRYGEROVÁ: Persvazivní funkce v kázáních	761
PETR KADERKA – MARTIN HAVLÍK: Interview s respondenty:	
pomocný žánr televizní reportáže	767
TORA HEDIN: Čeština v médiích po převratu 1948 – příklady z <i>Rudého práva</i>	773
EVA HÖFLEROVÁ: Vlastnosti elektronických textů s věcněsdělnou funkcí	779
9. Jazyková kultura	787
JURAJ DOLNÍK: Jazyková kultúra z perspektívy kultúrnych vied	789
ONDŘEJ HAUSENBLAS: Spisovnost je kultivovanost je myšlení	795
IVA NEBESKÁ: O kultivovaném vyjadřování	801
MARTIN BENEŠ: Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování	807
MARTIN PROŠEK – KAMILA SMEJKALOVÁ: Kodifikace – právo, nebo pravomoc?	813
MARKÉTA PRAVDOVÁ: Elektronizace jazykových dat – nové výzvy pro jazykovou kulturu	819
JANA SVOBODOVÁ: Názory a pohledy na spisovnou češtinu	825
ROBERT ADAM: Máme se obávat anglicizace češtiny?	831
IVANA SVOBODOVÁ: Vývoj zásad psaní velkých písmen	839
PAVLA CHEJNOVÁ: Vývojové tendenze ve vyjadřování zdvořilosti	845
Věcný rejstřík	851
Jmenný rejstřík	855

Niekoľko poznámok k formantom v onymii

JAROMÍR KRŠKO

Podnetom pre napísanie tohto príspevku bolo (mierne) odlišné chápanie pojmov formant a suffix v apelatívnej a proprialnej slovotvorbe, teda odlišné chápanie týchto pojmov z pohľadu lexikológie a onomastiky.

V rámci onymie sa vyčleňuje viacero tried vlastných mien – hydronymá, ojonymá, oronymá, urbanonymá, logonymá... Z komunikačného hľadiska je dôležité, aby percipient vedel správne zaradiť jednotlivé vlastné mená do príslušných onymických tried, v prípade vzniku onymickej polysémie (prípadne homonymie) sa musí príslušná trieda spresniť onymickým kontextom. Vo všeobecnosti platí téza, že vo fáze používania už nie sú propriá spojené s motívujúcim apelativom, pretože dôjde k rozpojeniu etymologického a propriaľného významu, dôjde „k rozloženiu struktur sém vytvárajúcich apelativní obsah... a ke vzniku nového propriaľního obsahu budujúceho ustálené vazby lexikální jednotky k danému pojmenovanému objektu ako k jednotlivině“ (Šrámek, 1999, s. 21). Pri dvojslovných propriách na príslušnú onymickú triedu odkazuje apelativny člen (*voda, potok, rieka* na hydronymiu; *vrch, skala, bralo* na oronymiu atď.). Ako to však funguje pri jednoslovných propriách? Toponymá utvorené proprializáciou môžu mať sémantické spojenie s propriaľnou triedou prostredníctvom motívujúceho apelativa – *Blato, Potok* sa budú spravidla viazať s triedou hydroným, *Homola, Hrb, Roklina* odkazujú na triedu oroným a pod. (samozrejme, pokiaľ nedôjde k transonymizácii a teda prechodu propria v nezmenenej podobe do inej onymickej triedy). Nás však zaujímalo zaradenie toponým, ktoré vznikli onymickou deriváciou a boli úplne (alebo čiastočne) desémantizované. Zaujímalo nás, či budú vedieť respondenti zaradiť jednotlivé názvy do príslušných onymických tried.

Na zistenie odpovedí na vnímanie sémantických príznakov topoformantov a ich prepojenie s onymickou triedou sme pripravili krátky test pozostávajúci z troch úloh. Získali sme 200 odpovedí od študentov rôznych ročníkov slovakistiky na Fakulte humanitných vied UMB v Banskej Bystrici (170 respondentov) a študentov slovakistiky na FF KU v Ružomberku (30 respondentov). V prvej úlohe mali poslucháči zaradiť 40 názvov do kategórie hydroným alebo ojkoným (išlo o 20 hydroným a 20 ojkoným). S prvou otázkou súvisela tretia úloha, v ktorej mali respondenti odôvodniť, čo rozhodovalo o zaradení jednotlivých názvov do príslušnej triedy. Tu sme chceli explicitne zistiť, či si uvedomujú sémantický príznak topoformantov. Medzi hydronymami a ojonymami boli zaradené aj názvy, ktoré respondenti nemohli poznáť (malé osady, malé toky). Napriek tomu v tretej úlohe sa vyskytovali odpovede typu „niektoré osady poznám; životná skúsenosť...“ atď. Úlohu mohol čiastočne komplikovať fakt, že uvedené hydronymá a ojonymá boli utvorené v rôznych časových úsekokoch

s využitím rôznych topoformantov aktuálnych pre danú dobu (nielen pre súčasnosť), prípadne došlo ku vzniku ojkoným transonymizáciou z hydroným (Blatnica, Bystrica, Jelšava, Myjava). Medzi ojkonymami boli názvy *Beladice, Brestovany, Bučany, Bušince, Dražovce, Jelšany, Jelšovce, Kľačany, Kolárovo, Koplotovce, Ležiachovo, Lovčice, Otokovce, Pastuchov, Ratkovce, Siladice, Trakovice, Zelenice, Želovce, Žakovce*; hydronymá reprezentovali názvy *Bebrava, Blatnica, Bysterec, Bystrica, Drevonica, Chvojnica, Jazernica, Jelšava, Jelšovec, Kluknava, Lukavica, Myjava, Orava, Padva, Rohožnica, Rudava, Teplica, Topoľnica, Tužina, Žikava*. Poslucháči najčastejšie nesprávne zaradili hydronymá *Jelšovec, Chvojnica, Kluknava, Tužina* do triedy ojkoným.

Na tretiu úlohu neodpovedalo približne 10 % respondentov; približne 30 % odpovedí bolo, že kritériom pre nich bol „rod; číslo; zakončenie na vokál/konsonant; motivovanosť antroponymami – do ojkoným som zaradila názvy v množnom číslе, do hydroným zväčša názvy v ženskom rode; osobné mená a priezviská by mohli motivovať mená obcí...“. Zvyšných 60 % opýtaných odpovedalo na uvedenú otázku (v zhode s naším predpokladom), že určujúcim kritériom pre zaradenie medzi hydronymá alebo ojkonymá boli „koncovky – pri dedinách -ovce, -ice, -any; ktoré som nepoznala, rozhodla som sa podľa koncoviek – -ce, -ny – ojkonymum, -ca, -va – hydronymum; pri tých, ktoré som nepoznala, rozhodovala som sa podľa koncovky; rozhodujúce boli sufixy...“.

V druhej úlohe museli poslucháči postupovať opačne – ich úlohou bolo vymyslieť 10 hydroným a 10 ojkoným, ktorým boli určené motivačné príznaky – *jabloň, osobné meno Matúš, blato, priezvisko Kukura, medved', miesto pod zámkom, chmel', červená farba pôdy, miesto za humnami* a priezvisko *Chmelík*. Tu pracovali s onomaziologickou bázou – motivantom a ďalšími onomaziologickými príznakmi danými onymickou triedou – voda/osada. Išlo o fázu vzniku propria, ktorú J. Pleskalová charakterizuje nasledovne: „V pojmenovacím procesu hraje dôležitou rolu moment výberu, ktorý se týká jak výberu znaků, tak i později způsobu vyjádření těchto znaků v propria. Uvedený vztah pojmenovatele k pojmenovanému objektu lze postihnout pomocí VM (vztahových modelů – rozpisal J. K.), jež mají v anokonymii podobnou úlohu jako v apelativní slovní zásobě onomaziologické kategorie“ (Pleskalová, 1992, s. 16). R. Šrámek (1999), J. Pleskalová (1992) označujú súbor motivujúcich príznakov termínni vztahový (alebo východiskový) model, M. Majtán (1996) ho označuje termínom motivačné príznaky, ktoré spolu s obsahovo-sémantickými príznakmi tvoria toponymický model, a V. Blanár používa termín motivačný model. V apelativnej lexike používa J. Horecký (2003) termín *sémantéma*, ktorú charakterizuje ako „usporiadany systém sém totožných s onomaziologickou bázou“ (Horecký, 2003, s. 17) – sú to napr. kategórie ako: názvy osôb motivované ich činnosťou; názvy miesta dejia; názvy výsledkov činnosti...

Napriek tomu, že druhá úloha testu bola opačného charakteru ako prvá, jej úspešnosť bola čiastočne podmienená zvládnutím prvej (a tretej) úlohy. Takmer všetci respondenti, ktorí odpovedali na otázku, že rozhodujúcim kritériom pre zaradenie názvov do triedy hydroným alebo ojkoným bol topoformant, úspešne a presne vytvorili názvy fiktívnych onymických objektov. Zaujímavosťou je zistenie, že z 200 odpovedí len jedna respondentka vytvorila hydronymá motivované osobnými menami v dvojslovnej forme pomocou posesívneho genitívu a apelatíva potok. Pri tvorení hydroným a ojkoným respondenti väčšinou využívali aktuálne (teda frekvenčne najvyťaženejšie) topoformanty. Išlo o podobnú situáciu ako pri návrhu občanov na pomenovanie mesta Havířov v roku 1955 (k tomu David, 2009 a Šrámek, 1999, s. 49). Vo viacerých odpovediach sme zaznamenali analogické tvorenie nasledujúcich hydroným, no predovšetkým ojkoným. Frekvenčne najvyťaženejším formantom pri ojkonymách boli

topoformanty -ovce, -ov/-ovo, -ice, -any (*Jabloňovce, Matúšovce, Blatovce, Kukurovce, Medveďovce, Medved'ov, Chmeľovo, Jablonica, Červenice, Chmeľany, Červenozemany, Chmeľka*...), hydronymá najčastejšie tvorili pomocou topoformantov -ica, -ca, -ka, -anka/-inka (*Matúšica, Podzámčica, Zahumnica, Humnica, Chmeľnica, Chmelica, Medvedica, Medvednica, Kukurnica, Jablonka, Podzámkia, Červenianka, Humnianka*...).

Diachrónny aspekt topoformantov (resp. ojkoformantov) je pevne ukotvený v poľskej, českej i slovenskej onomastike (S. Rospond, R. Mrózek, V. Šmilauer, I. Lutterer, R. Šrámek, M. Majtán...). V. Šmilauer položil základy štruktúrneho chápania ojkoformantov svojou teóriou tzv. malých typov (k tomu Šrámek, 1999, s. 81). Kombináciou areálnej distribúcie s chronologickým aspektom topoformantov dospel R. Šrámek k termínu propriálne jadro, v rámci ktorého rozlišuje východiskové a vývojovo mladšie priestorové jadro (Šrámek, 1999, s. 86–91).

Z diachrónneho hľadiska sa v slovenskej hydronymii za najstarší formant považuje -ica, ktorý je produktívny i v súčasnosti (*Teplica, Bystrica, Blatnica, Žarnovica, Lukavica*...). Rovnako starým formantom (ale s nižšou frekvenciou výskytu) je formant -ava/-va, o pôvode ktorého sa v minulosti viedli viaceré diskusie. A. Závodný (2010) vo svojej štúdii zosumarizoval doterajšie názory na pôvod formantu -ava/-va a spracoval prehľadnú mapu časovej a priestorovej distribúcie formantu v slovenskej hydronymii. Mladšie hydronymá vznikali prevažne z ojkoným pomocou formantov -ka (-anka/-inka) – *Varínka, Teplianka, Belianka*, prípadne ich názov vznikol podľa nadradeneho toku – *Rudavka, Ondavka* (Majtán, 1996, s. 141). V súčasnej slovenskej hydronymii sú frekventované formanty -ec (-ovec, -anec, -avec), -ik (-nik, -enik, -ovik) – *Lukavec, Jalovec, Turiec, Hnilec, Brusník, Črnník*...

V štruktúrno-typologickom triedení slovenských terénnych názvov M. Majtán (1996, s. 23) charakterizuje nepredponové odvodené (t. zn. príponové) názvy, že tieto toponymá vznikli z apelatív pomocou formantov príznačných pre apelatívne názvy miesta, alebo z proprií pomocou formantov vyjadrujúcich príslušnosť alebo vlastníctvo. Tu nachádzame prienik sémantického príznaku formantov apelatívnej slovnej zásoby (ako konštituuje vyššie J. Pleskalová – apelatívnej onomaziologickej kategórie) so sémantickým príznakom propriálnych formantov.

Pri úvahách o tom, čo je najdôležitejším faktorom ovplyvňujúcim výber zodpovedajúceho topoformantu v triede hydroným alebo ojkoným, si musíme uvedomiť, že motivačné príznamky (vznik propria by asi výstižnejšie charakterizovalo spojenie motivačné východiská) sa premietajú len do propriálnej bázy a nemajú vplyv na výber zodpovedajúceho topoformantu. Najdôležitejším faktorom ovplyvňujúcim výber zodpovedajúceho topoformantu zo strany pomenúvateľa (tvorca propria) je uvedomenie si príslušnej onymickej triedy vznikajúceho propria, ktorú charakterizuje určitý súbor topoformantov.

Sémantický príznak onymických formantov je spomedzi všetkých mien najvýraznejší v triede logoným. Pri logonymách (ako najmladšej a najdynamickejšej onymickej triede) ide o najtesnejšie spojenie medzi apelatívnou a propriálou slovotvorbou. Problematike logoným sa v slovenskej onomastike venovala najmä M. Imrichová, ktorá konštatuje, že pri nominačnej funkcií logoným sa „objektu pripisuje znak, ktorý sa jednak stáva novým znakom, no pri priezračnejších typoch (napr. sémantických alebo derivovaných) sa uvedomuje znak v znaku, čiže motivant v logonyme“ (Imrichová, 2006, s. 32–33). Práve táto funkcia zbližuje apelatíva a propriá. Treba však zdôrazniť, že prienik apelatívnej a propriálnej slovotvorby treba vidieť v oblasti formantov. Tento prienik najlepšie charakterizujú logonymá svojou špecifickou charakterizačnou funkciou, pretože logonymá si ľahko zachovávajú a využívajú sémantiku motivantov (ich pôvodný význam), nepriamo tak charakterizujú firmu, jej zameranie a činnosť.

Z nášho pohľadu sú (podľa rozdelenia M. Imrichovej, 2006, s. 36–37) najzaujímavejšie derivované afixoidné logonymá, čiastočne aj kontaktové logonymá. Onomaziologická báza tejto skupiny logoným „je vyjadrená formantmi, ktorých funkcia a špecifický význam v príslušnom logonyme sa uvedomuje až po identifikácii slova ako *propria* a v propriálnom súbore ako logonyma. V derivátoch sa využívajú domáce flektivizačné formanty a **logoformanty**, ktorými sú bud' periférne slovotvorné prostriedky, alebo špeciálne, netypické formanty, **nesúce špecifickú sémantiku** (zvýraznil J. K.). V kompozitných tvaroch je onomaziologická báza najčastejšie vyjadrená prefixoidmi alebo sufixoidmi cudzieho pôvodu, vyjadrujúcimi oblasť podnikania“ (Imrichová, 1996, s. 45–46). Pri tvorbe logoným sa môžu uplatniť rovnako prefixy i sufixy (M. Imrichová používa presnejšie termíny – prefixoidy a sufixoidy) rovnakej podoby a teda aj sémantického príznaku. Najčastejšie sa uplatňujú logoformanty *-agro* označujúce činnosť firmy spojenú s poľnohospodárstvom, *-aqua/-akva* (voda, vodný, akvaristika), *-auto* (automobil, predaj a servis áut, predaj autodielov), *-dent* (dentálny, zubný), *-eko* (ekológia), *-el-/ele/-elektro* (elektronický tovar, práce súvisiace s elektrinou a elektrickými výrobkami), *-ener/-energo* (energia, energetický), *-ex* (export), *-geo* (zem, práce týkajúce sa zeme, pozemné práce), *-stav* (stavebný, stavebné práce), *-tech/-techno* (technika, technické zariadenia), *-tel/-tele* (telefonický, televízny, predaj a oprava televízorov, telekomunikácia), *-term/-termo/-therm* (teplo, zateplňovanie budov a bytov, kúrenie a práce s tým spojené) (tak aj Imrichová, 1996, s. 49; Mitter, 2006, s. 121–134).

Na záver môžeme zhŕnúť: topoformanty, pomocou ktorých sa v minulosti tvorili (a v súčasnosti tvoria) jednotlivé triedy proprií – napr. hydronymá, ojknymá, ... boli (a sú) sémanticke spojené s príslušnou propriálou triedou. Ich sémantický príznak (kategoriálne spojenie s propriálou triedou) si uvedomujú tvorcovia proprií aj v súčasnosti a dokážu ich použiť v procese vzniku proprií. Formant (topoformant, hydroformant, ojkoformant, logoformant) z onomastického hľadiska sa (na rozdiel od lexikologického aspektu) vyznačuje sémantickým príznakom. Najtesnejšie prepojenie sémantických príznakov proprií s apelatívnou lexikou je v kategórii logoným.

Literatúra

- DAVID, J. (2009): Soutěž na pojmenování nového města – Havířov. *Acta onomastica*, 50, s. 63–79.
IMRICHOVÁ, M. (2006): Obchodné meno v jazykovo-komunikačných súvislostiach. In: J. Krško (ed.), *Sociálny kontext onymie*. Banská Bystrica – Prešov: Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici – Fakulta humanitných a prírodných vied PU v Prešove, s. 31–73.
MAJTÁN, M. (1996): *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda.
MITTER, P. (2006): *Kompozice v kontextu současné češtiny*. Ústí nad Labem: UJEP v Ústí nad Labem.
PLESKALOVÁ, J. (1992): *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H+H.
ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
ZÁVODNÝ, A. (2010): Diachrónny pohľad na distribúciu sufixu *-ava* v slovenskej hydronymii. In: V. Kováčová (ed.), *Varia XVII. Zborník referátov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava – Ružomberok: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Katedra slovenského jazyka a literatúry FF KU v Ružomberku, s. 548–556.

Some remarks on formants in proper nouns

The paper deals with various word formation processes concerning proper nouns. The author focuses mainly on the differences between the terms *suffix* (usually bound with an appellative base of a proper noun) and *formant* (usually bound with a proprial field). The research aims to prove that formants contain semantic markedness, the value of which (or its social perception) has been changing throughout the development of language and its onymic systems.

Príspevok predstavuje časť grantového projektu Grantovej vedeckej agentúry MŠ SR a SAV VEGA č. 1/0447/09 *Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu*.

*Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici
jaromir.krsko@umb.sk*

Čeština v pohledu synchronním a diachronním

**Stoleté kořeny
Ústavu pro jazyk český**

K vydání připravily
PhDr. SVĚTLA ČMEJRKOVÁ, DrSc. (†)
prof. PhDr. JANA HOFFMANNOVÁ, DrSc.
Ing. JANA KLÍMOVÁ, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1
Praha 2012

Prorektor-editor prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.
Grafická úprava Kateřina Řezáčová
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání první
ISBN 978-80-246-2121-0